UDK 159.9:796.07

KASBIY KOMPETENTLIK — BO‘LAJAK SPORT PSIXOLOGLARI KASBIY KAMOLOTINI BELGILOVCHI OMIL SIFATIDA

Rasulov Zokir Pardayevich,
O‘zbekiston davlat sport akademiyasi,
ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektori,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Ma’lumki, sport sohasining jadal rivojlanishi sportchilarni nafaqat jismoniy, balki psixologik jihatdan tayyorlash masalasiga ham alohida e’tibor qaratishni taqozo etmoqda. Zamonaviy sport amaliyotida sportchining yuqori natijalarga erishishi uning jismoniy tayyorgarligi bilan bir qatorda, motivatsiyasi, emotsional barqarorligi, stressga chidamliligi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi va musobaqa jarayonidagi psixologik holatini boshqara olish qobiliyatiga ham bog‘liq. Shu nuqtayi nazardan, sport psixologining kasbiy faoliyati sportchilarning psixologik tayyorgarligini ta’minlash, ularning individual-psixologik xususiyatlarini o‘rganish va sport faoliyati samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Sport psixologiyasi yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarning kelgusidagi kasbiy faoliyati turli va murakkab psixologik vaziyatlar bilan bog‘liq bo‘lib, ulardan maxsus bilim, amaliy ko‘nikma, kasbiy tajriba hamda shaxsiy-psixologik sifatlarning uyg‘unligini talab qiladi. Sportchi bilan individual ishlash, uning psixologik holatini diagnostika qilish, musobaqa oldidan psixologik tayyorgarlikni tashkil etish, stress va emotsional zo‘riqishni kamaytirish, motivatsiyani shakllantirish hamda sport jamoasida sog‘lom psixologik muhitni yaratish bo‘lajak sport psixologidan yuqori darajadagi kasbiy kompetentlikni talab etadi.

Shu jihatdan, bo‘lajak sport psixologlarini tayyorlash jarayonida kasbiy bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish bilan bir qatorda, ularning kasbiy kompetentligini rivojlantirish ham muhim psixologik-pedagogik vazifa hisoblanadi. Kasbiy kompetentlik mutaxassisning o‘zlashtirgan bilimlarini amaliy faoliyatda qo‘llashi, kasbiy vaziyatlarni tahlil qilishi, mustaqil qaror qabul qilishi va faoliyat natijalarini baholashi imkoniyatlarini belgilaydi.

Kasbiy kompetentlik tushunchasi pedagogika va psixologiya fanlarida turli nuqtayi nazarlardan talqin etilgan. Jumladan, A.V. Xutorskoy kompetensiyani muayyan faoliyat sohasida samarali faoliyat yuritish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malaka va faoliyat usullarining o‘zaro bog‘liq majmui sifatida, kompetentlikni esa shaxsning mazkur kompetensiyaga egaligi hamda unga nisbatan shaxsiy munosabati sifatida izohlaydi [1].

Mazkur yondashuv nuqtayi nazaridan, bo‘lajak sport psixologi uchun kasbiy kompetentlik faqat sport psixologiyasiga oid bilimlarni egallash bilangina cheklanmaydi. Talaba ushbu bilimlarni real sport vaziyatlarida qo‘llay olishi, sportchining individual xususiyatlarini hisobga olishi va kasbiy vazifalarni mustaqil hal eta olishi zarur. Demak, Xutorskoy yondashuvida kompetentlikning bilim va ko‘nikmalar bilan bir qatorda, shaxsning faoliyatga bo‘lgan munosabati bilan bog‘lanishi sport psixologlarini kasbiy tayyorlash uchun ham muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqotchi E.F. Zeer kompetentlikni shaxsning muayyan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zida mujassamlashtirgan integrativ sifati sifatida qaraydi. Olimning yondashuvida kompetensiyalar bilim, ko‘nikma, faoliyat qobiliyatlari hamda qadriyat-motivatsion komponentlarning birligini ifodalaydi [2].

Bizningcha, ushbu yondashuv bo‘lajak sport psixologlarining kasbiy kompetentligini tadqiq etishda alohida ahamiyatga ega. Chunki sport psixologi faoliyatining samaradorligi faqat uning psixologik bilimlariga emas, balki kasbiy faoliyatga bo‘lgan motivatsiyasi, sportchilar bilan ishlashga tayyorligi, kasbiy qadriyatlari va amaliy vaziyatlarda mavjud bilimlarini safarbar qila olish qobiliyatiga ham bog‘liq. Shuning uchun kasbiy kompetentlikni yaxlit va integrativ shaxsiy sifat sifatida ko‘rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

A.K. Markova professionalizm va kasbiy kompetentlikni insonning kasbiy faoliyatni yuqori darajada amalga oshirish imkoniyatlari bilan bog‘laydi. Uning yondashuvida kasbiy kompetentlik tarkibida professional bilim va ko‘nikmalar bilan bir qatorda, psixologik sifatlar, kasbiy pozitsiya, kasbiy intilishlar va mehnat motivatsiyasi ham muhim o‘rin egallaydi [3].

A.K. Markovaning mazkur qarashlari bo‘lajak sport psixologlarining kasbiy kamolotini tushuntirishda muhim metodologik ahamiyatga ega. Chunki sport psixologining kasbiy yetukligi faqat psixologik metodikalarni bilishi bilan emas, balki sportchi bilan ishlashga bo‘lgan munosabati, kasbiy mas’uliyati, o‘z faoliyatiga nisbatan refleksiv munosabati va professional rivojlanishga intilishi bilan ham belgilanadi. Shu sababli kasbiy kompetentlikni bo‘lajak sport psixologining kasbiy kamolotini ta’minlovchi kompleks omil sifatida qarash mumkin.

N.V. Kuzmina kasbiy kompetentlikni mutaxassisning kasbiy vazifalarni samarali hal etish uchun ilmiy va amaliy bilimlarni maqsadga muvofiq tarzda qo‘llay olish qobiliyati bilan bog‘laydi. Olim pedagogik faoliyat kompetentligini maxsus-kasbiy, metodik, ijtimoiy-psixologik va differensial-psixologik jihatlar bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqadi [4].

Mazkur fikrni sport psixologiyasi faoliyatiga tatbiq etadigan bo‘lsak, bo‘lajak mutaxassisning kasbiy kompetentligi sport psixologiyasiga oid maxsus bilimlar, psixodiagnostik va psixokorreksion metodlarni egallash, sportchi bilan samarali muloqot qilish, uning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olish va turli kasbiy

vaziyatlarda mos psixologik yondashuvni tanlash qobiliyatlarining birligi orqali namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, I.A. Zimnyaya kompetentlikning motivatsion, kognitiv, xulq-atvor, qadriyat-mazmuniy va emotsional-irodaviy jihatlarini ajratib ko‘rsatadi. Uning yondashuvida kompetentlik faqat bilimning mavjudligi emas, balki ushbu bilimni amaliy faoliyatda namoyon etishga tayyorlik va uni real vaziyatlarda qo‘llash tajribasi bilan tavsiflanadi [5].

Bizning tadqiqotimiz nuqtayi nazaridan, ushbu yondashuv ayniqsa muhimdir. Chunki bo‘lajak sport psixologining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda motivatsion komponent uning boshqa tarkibiy qismlarini faollashtiruvchi mexanizm vazifasini bajaradi. Kasbiy faoliyatga qiziqish, sportchilar bilan ishlashga bo‘lgan ehtiyoj, muvaffaqiyatga intilish va professional o‘zini rivojlantirish motivi talabaning bilimlarni egallashiga, amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishiga va kasbiy tajriba orttirishiga turtki beradi.

Shu asosda bo‘lajak sport psixologlarining kasbiy kompetentligini motivatsion, kognitiv, amaliy-faoliyat, kommunikativ, refleksiv va shaxsiy-psixologik komponentlarning o‘zaro integratsiyasi sifatida ko‘rib chiqish mumkin. Bunda:

motivatsion komponent — kasbiy qiziqish va maqsadlarni;

kognitiv komponent — sport psixologiyasiga oid bilimlarni;

amaliy-faoliyat komponenti — psixologik metod va texnologiyalarni qo‘llashni;

kommunikativ komponent — sportchi va murabbiylar bilan samarali muloqotni;

refleksiv komponent — o‘z faoliyatini tahlil qilishni;

shaxsiy-psixologik komponent — empatiya, emotsional barqarorlik, mas’uliyat va stressga chidamlilikni qamrab oladi.

Kasbiy kompetentlikning bo‘lajak sport psixologlari kasbiy kamolotidagi o‘rni

Bo‘lajak sport psixologlarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish ularning kasbiy kamolotini belgilovchi muhim omil sifatida namoyon bo‘lishining yana bir jihati shundaki, kasbiy kompetentlik shakllangan sari talabaning mustaqil kasbiy faoliyatga tayyorgarligi ham ortib boradi. Bunda talaba nafaqat mavjud bilimlarni takrorlaydi, balki yangi kasbiy vaziyatlarni mustaqil tahlil qiladi, muammolarni aniqlaydi, psixologik yordamning maqbul usullarini tanlaydi va o‘z faoliyati natijalarini baholaydi.

Shu bilan birga, sport psixologining kasbiy kompetentligi uning psixologik diagnostika, psixologik maslahat, psixokorreksiya, psixoprofilaktika va sportchining psixologik tayyorgarligini tashkil etish kabi faoliyat yo‘nalishlarini samarali amalga oshira olishida namoyon bo‘ladi. Mazkur faoliyat turlarining har biri maxsus psixologik bilimlar bilan bir qatorda, yuqori darajadagi kommunikativ qobiliyat, empatiya, kuzatuvchanlik, emotsional barqarorlik va refleksivlikni talab qiladi.

Kasbiy kompetentlikning rivojlanishi bo‘lajak sport psixologining murakkab sport vaziyatlarida oqilona qaror qabul qilish imkoniyatlarini ham kengaytiradi. Masalan, sportchining musobaqa oldidagi kuchli hayajoni, mag‘lubiyatdan keyingi psixologik

tushkunligi, motivatsiyasining pasayishi yoki jamoada yuzaga keladigan nizoli vaziyatlarda psixologdan vaziyatni tezkor baholash, individual yondashuvni tanlash va tegishli psixologik yordamni tashkil etish talab qilinadi.

Shu jihatdan, kasbiy kompetentlik bo‘lajak sport psixologining kasbiy bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog‘lovchi, uning kasbiy imkoniyatlarini kengaytiruvchi va professional o‘zini-o‘zi rivojlantirishini rag‘batlantiruvchi omil sifatida qaralishi mumkin. Uning shakllanganlik darajasi mutaxassisning nafaqat ta’lim jarayonidagi, balki kelgusidagi kasbiy faoliyatidagi samaradorligi uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish bo‘lajak sport psixologining kasbiy kamolotini ta’minlovchi muhim omillardan biri bo‘lib, uning shakllanishi ta’lim jarayonida nazariy bilim, amaliy tayyorgarlik, kasbiy motivatsiya, kommunikativ faoliyat va refleksiv rivojlanishning o‘zaro uyg‘unligini talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, kasbiy kompetentlik bo‘lajak sport psixologlarining kasbiy kamolotini belgilovchi muhim psixologik-pedagogik omil hisoblanadi. Uning shakllanishi sport psixologiyasi yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarning nazariy bilimlari, amaliy ko‘nikmalari, kasbiy motivatsiyasi, kommunikativ va refleksiv qobiliyatlari hamda kasbiy jihatdan muhim shaxsiy sifatlarining o‘zaro uyg‘un rivojlanishi bilan belgilanadi.

Shu bilan birga, bo‘lajak sport psixologlarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayonida ta’limning nazariy va amaliy tarkibiy qismlarini integratsiyalash, real kasbiy vaziyatlarga yaqinlashtirilgan topshiriqlardan foydalanish, refleksiv faoliyatni kuchaytirish hamda talabalarning mustaqil kasbiy rivojlanishiga sharoit yaratish muhim pedagogik shartlar sifatida namoyon bo‘ladi. Natijada kasbiy kompetentlik bo‘lajak sport psixologining kasbiy bilim va ko‘nikmalarini yaxlit tizimga birlashtirib, uning mustaqil kasbiy faoliyatga tayyorgarligini ta’minlovchi muhim mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Хуторской А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты // Эйдос. – 2002. – № 1. – С. 34.
2. Зеер Э.Ф. Психология профессионального развития. – М.: Академия, 2009. – 240 с.
3. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Знание, 1996. – 308 с.
4. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. – М.: Высшая школа, 1990. – 119 с.
5. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 87.